

MONOGRAFSKA PROUČAVANJA KULTURE DALMATINSKOG PUKA S POČETKA 20. STOLJEĆA

Vesna Čulinović-Konstantinović
Tuškanac 56b
HR-10000 Zagreb

UDK 39(091)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 11. 06. 2001.

Analiza i valorizacija motiva i metoda proučavanja tradicijske kulture stanovništva Dalmacije s početka 20. stoljeća temelji se na monografijama "Poljica" i "Imocka krajina".

O pća politička, kulturna i privredna situacija u Hrvatskoj u 19. je stoljeću dovela do intenzivnog nastojanja za ostvarenjem slobode hrvatske riječi i pisma. Šire građansko društvo upoznaje tada vrijednosti kulture klasno nižega, seljačkoga sloja, koja je bila u sjeni pisane književnosti. Sloj inteligencije, nosilaca Ilirskoga pokreta, ističe kvalitete narodne, tzv. pučke kulture i prvenstveno popularizira usmeno stvaralaštvo. Bio je to interes za nešto specifično, novo, otkriće još žive epske pjesme koja je stavljena uz bok staroj grčkoj epici. Interes Europe je ponajviše pobuđivala Dalmacija sa svojim planinskim, stočarskim zaledem. Šire njezino područje prvenstveno je bilo kontinuirano stjecište dinarske i jadranske kulture, kao dijela mediteranske kulture. Stalne migracije i mikromigracije bile su sudbina dinarskih i primorskih prostora. Očito je radi tih povijesnih uvjeta tu bila stvorena specifična tradicijska slika s elementima indoeuropskih, starogrčkih, starobalkanskih, islamskih i nekih drugih kulturnih slojeva. Dalmacija je oduvijek imala trgovačke, a time i kulturne veze s okolinom. Na prijelazu stoljeća naročito su se rasplamsala nastojanja za spajanjem sa sjevernom hrvatskom domovinom. Za ostvarenje tih nastojanja i dokazivanje njihove opravdanosti bilo je važno populariziranje pučke kulture. Mnoge značajne osobe iz kulturnog života, te institucije u kontinentalnoj i dalmatinskoj Hrvatskoj, upoznavale su domaću i stranu javnost prvenstveno sa vrijednostima usmenoga književnog stvaralaštva i s umjetnički, visoko estetski, oblikovanim i ukrašenim narodnim nošnjama.¹

Postalo je nužno planski, sistematski ne samo prikupljati materijalne dokaze tadašnjega seoskoga života, nego i objektivno zapisivati i opisivati sve druge, duhovne i socijalne njegove manifestacije. Takav posao je započeo krajem druge polovine 19. stoljeća, u vrijeme intenzivnih političkih previranja. U to su vrijeme još jake klasne razlike, pa pojam *puk* naprama građanskom staležu *gospodi* odgovara razlikama između seoskog i građanskoga života, ako se izuzme činjenica da se tada nije pažnja upravljala na sadržaje kulture življenja seljaka useljenika u grad. Mogli bi reći, da je u to vrijeme tradicijska kultura imala zrele forme u materijalnom i u svakom drugom pogledu. To znači da je estetski izraz bio uočljiv u mnogim sadržajima, što opet govori o dužini trajanja tih oblika.

¹ Vesna Čulinović-Konstantinović: Etnografska istraživanja u Dalmaciji do početka 20. stoljeća, *Ethnologica Dalmatica*, vol. 9, Split, 2000, str. 27-40.

Tada se počinju realizirati ideje o muzejima raznih profila. Institucionaliziraju se privatne zbirke.² U Splitu je sazrela situacija za osnivanje arheološkog, ali ne i etnografskog muzeja. Matice Dalmatinska i Hrvatska i tadašnja Jugoslavenska a sada Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti od svog su osnutka bile inicijatori i centri sakupljačkog rada.³ U plejadi suradnika sa cijelog južnoslavenskog prostora među prvima su "prinosnici" iz Dalmacije. Oni su u rukopisnoj arhivi Odbora za narodni život i običaje Akademije ostavili brojne opise života i običaja iz svoga sela ili kraja.⁴ Objavljivanjem "Osnove za sabiranje građe" dr. Antuna Radića,⁵ nastojalo se potaknuti pisanje potpunijih monografija. Uz "Trebarjevo" Kate Janjčerove, koja je od svoga brata, autora "Osnove", dobivala stručne upute, u red prvih i do sada najboljih monografija idu svakako "Poljica" don Frane Ivaniševića.⁶

Za razliku od stručnjaka, koji su tada ponajviše obrađivali povijesno-pravne i literarne teme, suradnici raznog obrazovanja i zanimanja, seljaci i pripadnici prve generacije inteligencije koji su potjecali sa sela, slali su etnografske zapise.⁷ Sva ta građa, bilo da je sadržavala opise života po pojedinim temama ili ona koja je potpunijega monografskoga karaktera, dokument je razvojnog stupnja kulture pojedinog sela ili uže regije.⁸

U vrijeme kad je Frane Ivanišević rođen, već je slobodarski duh tradicije stare Poljičke republike bio jedan od značajnih poticaja jačanju hrvatske nacionalne

² Iza osnivanja Arheološkog muzeja u Splitu, u Splitu i drugim gradovima Dalmacije, jednako kao i u sjevernoj Hrvatskoj, niču privatne zbirke, posebno narodnog veza i umjetničkih izrađevina. V. Branka Vojnović: Interes za hrvatsku pučku likovnu umjetnost, *Ethnologica Dalmatica*, vol. 2, Split, 1993, str. 13-24.

³ Vesna Čulinović-Konstantinović: Historijski prikaz etnoloških istraživanja i interesa za narodnu kulturu u Hrvatskoj, *Etnološka tribina*, 2, Zagreb, 1979, str. 67-88.

⁴ Zorica Šimunović-Petrić: Popis rukopisa u arhivu Odbora za narodni život i običaje, *Spomen-spis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije, 1888-1988*, Zagreb, JAZU, 1988, str. 37-67.

⁵ Antun Radić: Osnova za sabiranje građe koja u narodu živi, tiskana je u *Zborniku za narodni život i običaje* br. 2, 1896.

⁶ Vesna Čulinović-Konstantinović: Don Frane Ivanišević (Uz ponovno objavljivanje njegovih Poljica), *Poljica narodni život i običaji*, reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena gradja, Književni krug Split, knj. 12, Split, 1987, str. IX-XXIII.

⁷ V. bilj. 1 i 4.

⁸ Osim Odbora za narodni život i običaje Akademije, etnografsku građu, ponajviše narodne pjesme, prikupljala je Matica Hrvatska, a u Dalmaciji Matica Dalmatinska. Od 1899. do prvih godina 20. stoljeća suradnici su bili iz Splita, Dubrovnika, Imotskoga, iz Igrana, Kaštela, Makarske, iz Podgore, Poljica, Sinja, okolice Skradina, sa Svilaje, Šibenika, iz Zadra, Zaostroga i dr. Matica Hrvatska je šezdesetih godina poklonila Odboru za NŽO svoj arhiv narodnih pjesama, među kojima je i poklon uredništva "Pučkoga lista" (sign. MH 132) sa 224 samo dijelom objavljene pjesme iz Dalmacije. U raznim novinama objavljivani su i kraći napisi. V. i: Ante Nazor: Narodno stvaralaštvo u "Pučkom listu", *Zadarska revija*, 1, Zadar, 1962, str. 54-59; Vidi i građu u "Pučkoj prosvjeti" i dr. tiskovinama.

svijesti i otporu protiv talijanaštva na našoj obali Jadrana.⁹ Potekao je iz seljačke obitelji, ali je svojim obrazovanjem ušao u krugove visokih intelektualaca. Od mladosti je svom snagom svoje velike energije, pored svećeničkog rada, uz Gaju Bulata, pa don Franu Bulića i njihove pristaše, bio aktivan i na svjetovnome polju.

Rođenjem i svojim bićem, pripadao je svojim Poljicima, tom ambijentu u kome se čvrsto čuvalo narodno stvaralaštvo, običaji i tradicija uopće. Ivanišević je veoma rano počeo shvaćati značaj kulture, stvorene u seljačkome puku kroz mnoga stoljeća. Smatrao je nužnim da se to narodno blago popularizira, tj. kroz tisak "svijetu" i vlastitom narodu ukaže na njegove vrijednosti. Isto tako važnim smatrao je i prosvjeđivanje samoga naroda, kojemu je htio dokazati da neke od tih vrijednosti, kao na primjer nošnju, norme ponašanja u obitelji i u društvu, treba u praksi sačuvati. Da bi to ostvario 1891. godine je s prijateljem Jurjem Kapićem osnovao "Pučki list" i gotovo iz broja u broj u njemu objavljivao po neku narodnu pjesmu iz srednje Dalmacije.¹⁰ Među njima bile su npr.: "Ženidba Senjanin Tadije", "Ženidba Komen-Kaurina", pa "Ženidba Senjanin Frana", "Pisma o Boži Miljkoviću", "Pisma o Mari Smiljanićevoj" i dr. Razvijanje patriotizma i prosvjeđivanje naroda vršio je i predavanjima po poljičkim i okolnim selima. Za te ciljeve koristio je i propovijedaonicu u crkvi, gdje je za blagdane u propovijedi nastojao uklopiti i neku pouku o moralu.¹¹

Frane Ivanišević je od mladosti kroz punih 57 godina opisivao i komentirao pojedine izražaje života i običaja. Pisao je npr. o Koledama, o poslovicama, o domaćem životu, o sudu dobrih ljudi, o poljičkoj nošnji, o svatovima, o braku, o uskrnim i božićnim običajima, o gatanjima.¹² Stalno je i njegovo nastojanje da se ne zaborave zaslužni poticatelji razvitka narodnog života, opisivači i proučavatelji tradicijske kulture, od kojih je sa mnogima bio u kontaktu. Veliko poštovanje gajio je prema biskupu Strossmayeru i don Frani Buliću, koji mu je, očito, proširivao krug interesa.¹³

U četvrtu deceniju života ušao je don Frane Ivanišević kao već izgrađeni proučavač - etnograf. U tome je vjerojatno imao utjecaja i Baltazar Bogišić, kojemu je Ivanišević u mladosti, kao suradnik, pronalazio i prepisivao stare poljičke isprave. Bio je dobro informiran o svim kulturnim događanjima u Dalmaciji i u ostalim dijelovima Hrvatske. Ivaniševićev interes je bio raznolik no dominantna njegova djelatnost je bilo nastojanje da se očuvaju moralni, socijalni i materijalni elementi tradicijske kulture. Očito da je nastojanje da dokaže kvalitete i visinu razvijenosti kulture dalmatinskog seljaka ponukalo Ivaniševića da se javi i u austrijskim publikacijama.¹⁴ Međutim, nakana Akademije da građu iz narodnog

⁹ Miroslav Vujić: Poljički doprinos za pohrvaćenje općinske uprave u Splitu g. 1882, *Marulić*, 6, g. XVIII, Zagreb, 1985, str. 705-709.

¹⁰ Nakon par godina samostalno je osnovao "Pučku prosvjetu" i u njoj nastavio tiskati kraće prikaze iz života u Poljicima, kao i prosvjetiteljske članke.

¹¹ "Propovijedi don Frane Ivaniševića 1888-1935" bile su čuvane u Župnom uredu Vranjic-Jesenice.

¹² O tim temama je pisao i u drugim časopisima i novinama kao: *Nada*, *Vienac*, *Narodni koledar*, *Hrvatski narod*, *Narodni list*, *Danica*, *Naš mornar* i dr.

¹³ Osim njih, o raznim godišnjicama i specijalnm prilikama piše o Jurju Biankiniju, Vatroslavu Jagiću, Juri Kolombatoviću, Matku Laginji, o Luji Marunu, Mihovilu Pavlinoviću, Franji Račkom i dr.

¹⁴ Frane Ivanišević: Die Wirtschaftlichen Verhältnisse in den Kroatischen Ländern, *Die Drau*, XLIII, 1910, 154, str. 3.

života počne posebno izdavati u "Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena", usmjerila je Franu Ivaniševića na stvarni, intenzivni i kontinuirani etnografski rad. Njegova ljubav za rodni kraj tek je tada našla smisao, da opiše i tako za pokoljenja sačuva kompletnu sliku narodnog života i kulture u Poljicima, kao dokument vremena u kojemu je i sam on živio. U tom sklopu, osim poezije anonimnog stvaraoca,¹⁵ koja je do tada bila pretežno u centru interesa, nalaze se običaji, vjerovanja i drugi sadržaji materijalne, socijalne i duhovne kulture.

Don Frane je očito htio biti sasvim upoznat s metodama rada na zapisivanju etnografske građe, pa se 2. listopada 1896. godine pismom obraća Ivanu Milčetiću prvom uredniku "Zbornika". Upoznaje ga da je "već sakupio dosta gradiva iz okolice Splita za djelo *Oesterreich im Worte und Bild*" i da bi sada to želio dopuniti za tiskanje u vlastitoj zemlji. Napominje da je o važnosti ovoga posla pisao u podlistku "Narodnoga lista" br. 79 pod naslovom "Folklore". Smatra da se u Dalmaciji može sakupiti mnogo toga "gradiva", pa upućuje da bi se trebalo "obratiti na sve učenike i učitelje, koji žive u sredini našega puka". Međutim, ističe da bi trebala i "praktična uputa, da se znade što je važno da se zabilježi i kojim redom".¹⁶ Već u tom prvom pismu očituje se Ivaniševićeva sistematičnost. On smatra da bi etnografsku građu jednako dobro mogli zapisivati i drugi obrazovani ljudi koji žive na selu. Na to pismo Ivanišević očito nije dobio odgovor, jer se Milčetić u međuvremenu zahvalio na uredništvu. Za novog urednika postavljen je dr. Antun Radić, koji je odmah izradio "Osnovu za sabiranje građe koja u narodu živi". Istoga dana kada je akademijin Odbor u novinama "Prijatelj naroda" uputio poziv na suradnju Ivanišević javlja Upravi da se "već lanjske godine" prijavio za "sakupljanje folklorističkih rađa", a da je sada već "dio i sakupio". Moli primjerak nove Radićeve "Osnove" kako bi mogao raditi u skladu s uputstvima Akademije.¹⁷

Ivaniševićeva pisma urednicima "Zbornika" otkrivaju metode njegova rada. U početku misli da će za opisivanje sadržaja pučkog života u svojoj župi tek povremeno trebati ispitati svoje rođake i najbliže znance o temama o kojima nema potpunoga znanja. Zato (15. lipnja 1898.) Radiću između ostaloga piše "Pošto je ovo moj rodni kraj dobro mi je poznat te bih se ja usudio uz pripomoć drugih suradnika zahvatit vas ovaj kompleks od 16 sela što predstavljaju Poljica". Ujedno traži informaciju o tome da li uz tekst treba da izradi fotografije, kakve i koliko? Don Frane je u oduševljenju podcijenio opseg, težinu i trajanje toga posla. Smatrao

¹⁵ Pjesmama, koje su čestom upotrebom postale kolektivno dobro, zaboravljao se autor i stoga, jer su nerijetko bile dopunjavane ili su pojedini stihovi s vremenom podliježali varijantama. Tako pojedini, mogli bi reći, koautori postaju nevažni kolektivni stvaraoci u djelima usmene književnosti koja dobiva predznak - narodna. Srednjodalmatinsko zaleđe je od starine bilo kolijevka narodne pjesme koja je prepoznatljivo kulturno dobro u Poljicima i u Imotskoj krajini, isto kao i u širem splitskom zaleđu.

¹⁶ Do tada nisu postojala uputstva za suradnike, jer su stare upitnice - Bogišićeva, Strohalova i druge iz 19. stoljeća, bile uglavnom već izvan upotrebe. Tek se slijedećih godina razvila akcija za zapisivanje kulturne baštine u koju se uključio znatan broj ljudi, sa željom da za pokoljenja sačuvaju "narodno blago".

¹⁷ U rukopisnoj arhivi Odbora za narodni život i običaje (kraće ONZO) Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje HAZU) u Zagrebu, nalazi se ostavština dr Dragutina Boranića sa bilješkama o radu i bogatom korespondencijom, pod signaturama SZ 19, SZ 102 i SZ 125. Tu je pohranjeno 68 pisama i 10 dopisnica od don Frane Ivaniševića. Pisma urednika upućena don Frani nisu sačuvana.

je da će sa radom biti gotov za oko godinu dana. Očito je mislio da će biti potrebno da samo dopuni dijelove svoje do tada već zapisane građe.

Tada, početkom 20. stoljeća zapisivači etnografskih sadržaja imaju redovno više kazivača, poznavalaca tradicijskog života u rodnome selu i kraju. I don Frane je bio svjestan da zapisivanje iskaza od više domaćih ljudi osigurava istinitost i kvalitetu zapisa, i omogućava dopunjavanje sadržaja. Shvaćao je da taj rad od njega zahtijeva znatan napor, no kao i sve čega se prihvatio, on je taj rad htio što prije započeti, što stručnije i što brže obaviti. Ljeti 1898. godine on započinje intenzivno proučavanje Gornjih Poljica. Gotovo tri slijedeće godine nema sačuvanih pisama, iako je kontakata s urednikom moralo biti. Da je veći dio teksta prve verzije već bio kod Radića dokazuje pismo Ivaniševića od 17. listopada 1901. godine. Obavještava urednika da šalje "nastavak i završetak rađe o Poljicima" i da je to opis Gornjih Poljica. Moli da mu se nakon pregleda rukopis vrati, jer sad mora ispitati "starce kazivače iz srednjih i donjih Poljica", te zabilježiti opaske i varijante. Međutim, ne dobiva odgovor pa se zabrinut za sudbinu rukopisa obraća Upravi Akademije. (20. travnja 1902.) Piše, da bi želio dati cjelovitu sliku kulture i života u Poljicima i ponovno nekritično smatra da će rad završiti do nove godine.

Ponovna promjena tajnika Odbora za narodni život i običaje, i ujedno urednika "Zbornika", bila je razlog zastoja u kontaktima s Akademijom. Tu dužnost od 1902. godine obavljao je dr Dragutin Boranić, koji odmah stupa u kontakt s Ivaniševićem. Najavljuje mu svoj dolazak kako bi fotografijama dokumentirao njegova "Poljica" koja su bila prihvaćena za tisak u "Zborniku".¹⁸ Ivaniševića ta vijest oduševljava i on mu odmah (20. lipnja) javlja, da je "sa ... drugovima već se pobrinuo i popisao važnije predmete, kojih bi se imale snimiti fotografije." On misli da će, radi raznolikosti kulturnih elemenata na području Poljica, trebati oko stotinu snimaka. Nedugo za tim (11. srpanja) don Frane javlja Boraniću da je primio rukopis i naznačuje itinerer njegova puta i boravka u Poljicima. Ivanišević je sistematičan i precizan i u planiranju i provođenju terenskog ispitivanja. Zato do u detalje organizira Boranićev dolazak i pokušava riješiti i neke moguće nepredviđene situacije. Javlja mu (13. kolovoza) tko će ga i gdje dočekati, gdje će odsjedati. Organizira posjet alki u Sinju i pratioca do Gornjih Poljica gdje će započeti radom. Organizira mu kontakte s ljudima i predviđa vremenski boravak u svakom selu. Odlična organizacija toga terenskog rada urodila je prijateljskim odnosom između Boranića i Ivaniševića što se vidi u njihovoj češćoj prepisci.

Ivanišević ima brojne kazivače iz raznih sela, koje ugošćuje u svome domu. U jesen 1902. godine (30. rujna) piše -"Moju rađu oko pobiranja građiva iz srednjih i donjih Poljica ja započinjem na 20 do[dućeg mjeseca] sazvaio sam u tu svrhu 7-8 staraca za pripovjedanje".¹⁹ Pregledava slike koje mu je poslao Boranić i sa suradnikom Jozom Simunićem piše legende, upozorava urednika na razlike u odijevanju po godišnjem dobu i u svatovskim funkcijama. Fotografije mu služe da može po njima "ispitivati starce o kroju ženskog i muškog odijela".

Koliko je Ivaniševiću bilo važno da se "Poljica" u cjelini tiskaju kao monografija, pokazuje njegova obavijest Boraniću (1. listopada) da istoga dana piše "i Smičiklasu, predsjedniku Akademije preporučujući mu ovo na se djelo, da izađe i

¹⁸ Boranić u izvještaju koji je iza terenskog obilaska Poljica podnio Odboru, odaje veliko priznanje don Frani na pedantnom radu i ističe da ga narod veoma poštuje.

¹⁹ U citiranim dijelovima pisama don Frane, u uglatim zagradama radi bolje razumljivosti, naznačujem riječi ili dijelove teksta koje on nije napisao, jer se služio dijalektom.

podpuno." Smičiklas je ujedno i predsjednik Odbora za narodni život i običaje, pa je kao takav bio važna karika u odlučivanju. Očito je da je Odbor raspravljao o tome da se "Poljica" tiskaju i kao cjelina, jer se u daljnjoj korespondenciji govori o tome (10. listopada).

Ivanišević intenzivno nastavlja zapisivanje građe o čemu obavještava urednika (23. listopada) - "žurno radim oko Zbornika. Kod mene je 8 staraca iz srednjih i donjih Poljica, koji mi pričaju." Tu radnu atmosferu on lirski (14. studeni) opisuje: "Vi ste u duhu gledali zbor naših staraca, a da ste fizičkim okom vidili tu krunu sijedih glava okolo Don Frane, koji stoji u vrhu stola [sa] napuletanskim naherenim klobukom na glavi, nasadenim cvikerom na debelom nosu uz hrpu kartušina, a po stolu vrčevi vina, suhe smokve, rakija, čibuci se raspalili, jezici se razvezali, to je uprav bila milina viditi. - Mogu Vam reći da sam dosta truda vidio.- promislite 6 neprestanih dana po 10 sati govoriti pisati - ali sam vrlo zadovoljan materijalom. Mnoge sam praznine popunio, opise nadodao, te se nadam, da će izaći podpuna slika Poljica." Nakon tako intenzivnoga rada za obradu su mu ostale još samo tri teme: "1) brodarstvo 2) vinogradarstvo 3) ribarstvo" koje će, nada se i uz pomoć "dva Simunića" brzo završiti. Iza toga započinje sa prijepisom u čisto. Jamči "da će do konca marča g. 1903. biti... sve uređeno", a zamenaruje dotadašnje konstantno dopunjavanje sadržaja. Za uređenje rukopisa za tisak Ivanišević se koristio radovima koji su objavljeni u dotadašnjim Zbornicima, a koje je nabavio posredstvom Boranića. On, čak i bolestan, radi i misli o svemu, pa i o tome kako bi Akademiji pribavio još suradnika, koji bi kao on mogli opisivati život svoga kraja.²⁰ Njegova namjera je bila da utvrdi sve izraze života i običaje sačuvane do njegova doba, pa mu je bilo potrebno dobro sjećanje još svježih starijih Poljičana. Stalni njegovi mlađi suradnici, braća Jozo i Pero Simunić odradili su dobro svoj dio posla po uputama don Frane, ali on ipak smatra da treba "u mnogim točkama preinačiti njihovo građivo", pa "mnoge stvari propustiti, jer [su] suviše, a mnoge nadopuniti (ono o pučkom vjerovanju)." Boraniću (14. prosinca) javlja, da je sad njegova "briga, da ... to preuredi, dade zadnju ruku, stavi akcente ...". Don Frane je priredio tekst, sistematizirao je građu u dogovoru s urednikom, obavio reviziju i redakciju knjige i još prije izbora braće Simunić sam je prikupio i obradio dosta građe. Sad je želio popuniti praznine koje je uočavao u tekstu. Trebao je konzultacije s Boranićem radi kontrole objektivnosti vlastitih shvaćanja. Želio je da sve bude istinito dokumentirano. Tako npr. (12. veljače 1903.) javlja: "Jučer i prekjčer bio [sam] u Splitu kod profes. Kolombatovića i Benzona", da mu za bilje i životinje "zabilježe znanstvena imena latinskim jezikom".

Ivanišević ne može odoljeti potrebi za prosvjećivanjem. Za vrijeme intenzivnog rada na monografiji, on u istome pismu javlja Boraniću da će uskoro imati "u našem Književnom klubu" predavanje o važnosti "folklore u hrvat. narodu". Radi toga moli ga da mu posudi "kakvo naučno djelo ... na francuskom ili njemačkom jeziku". To čini jer "treba probuditi zanimanje i kod nas za

²⁰ Ivanišević piše Boraniću (14. kolovoza 1902.) da je nagovorio Petra Kuničića, učitelja u Starigradu na Hvaru da sabire građu "za otoke Hvar, Brač, Vis i Korčulu", a 6. srpnja 1904. javlja - "Našao sam Vam za Imotsku krajinu izvrstna sabirača - non plus ultra - popa Iliju Ujevića". Vicko Fulgosi iz Trogira postaje zapisivač građe očito jer mu Boranić na molbu Ivaniševića (9. rujna 1905.) pomaže da brata upiše u trgovačku školu u Zagrebu, koje u Splitu tada nije bilo (rkps ONŽO HAZU, sign. SZ 201, g. 1915.). Uoči 1906. godine don Frane nudi mladog kapelana don Jurja Dorotića na otoku Visu kao suradnika za zapisivanje etno-građe.

proučavanjem narodnih običaja." Ujedno nastoji i samoga sebe uputiti u sve što se u novoj stručnoj literaturi objavljuje o etnografskim temama, u čemu mu pomaže i Boranić. Iz nekoliko se pisama vidi da mu je uzor za rad Lovretićeve monografija o selu Otok u Slavoniji. On nastoji život svojih "Poljica" isto tako detaljno obraditi i ne želi napraviti nikakve propuste.²¹ Međutim, njegove svećeničke obaveze dovode ga u stisku s vremenom. Smatra ipak da radi toga monografija ne smije gubiti na kvaliteti, pa (14. veljače) piše: "Što više ulazim u radu, to više osjećam zamašitost ovoga pothvata. Meni je pak na srcu, da djelo izađe što potpunije, a za to se hoće vremena, pomnje i sve to daljeg istraživanja". Zato je opet pozvao "nekoje starce, koji ... puno točnije i zanimivije kazivaše nego na prvi mah". Kroz taj rad naučio je da treba iste sadržaje ponavljano ispitivati kod istih ali i drugih kazivača. Kontrolna ispitivanja traže vremena, pa je don Frani neugodno što radi toga stvara probleme uredniku. Ipak, on savjesno i užurbano radi na svakoj dionici teksta. Izvještava o svakoj pojedinosti, pa tako (27. veljače) doznajemo da je prof. Benzoni nosio uzorke trava i voćaka jer "hoće profesor botanike, da imade u ruci primjerak cvijeta trave i biline a da može što točnije označiti." Time je ukazao da se tu po prvi put daju neka stručna imena bilja, koje je narod koristio za hranu ili lijek. Iako je, kaže "radu već nasadio", ipak on uvijek prikuplja ponešto da "zaobli" i upotpuni gradivo. Tako ponovno nailazi "na vrlo inteligentna starca iz Dubrave" od koga saznaje "mnogo novih i zanimivih stvarčica". U dopunskom ispitivanju popunjava podatke o vjerovanju i gatanju. Za taj rad koristi i razne blagdane, kad može direktno kontaktirati sa više ljudi. Tako (29. travnja) opet javlja: "I ovih dana o Jurjevu čuo sam i zabilježio toliko lijepih stvari." Dva mjeseca kasnije (2. lipnja) izvještava o obimu rada i traži savjet kako da piše imena rijeka i sl. Kontinuirano radi, iako je već umoran, jer piše 6-8 strana dnevno i to kroz 8-10 sati. Ljudi i sami dolaze kazivati mu neke sadržaje, pa zato smatra da dio teksta "o duhovima (vješticama, vilam) izaći će opširan i potpun."

Suradnja između Ivaniševića i urednika odvija se izvanredno skladno. Svi dotadašnji kontakti odnosili su se i na dogovore o pisanju pojedinih dijelova monografije i na njihovo sukcesivno tiskanje u svescima "Zbornika". U tome vremenu don Frane se teško privikavao na novi pravopis Akademije, pa traži savjet o tome da li će "napomenu (uvod)" napisati "književnim ili pučkim slogom?", ali domaće izraze redovno unosi u tekst. U pismima objašnjava uredniku razlike u govoru stanovnika gornjega i donjega kraja, i način govora "pri moru čakavaca". Tako npr. upozorava - "govori se kasnije, kašnje, a obično u primorju kod čakavaca: potla ili posli". Tako npr. u Donjim Poljicima govore *pršizent* (od talij. presidente), a Srednja i Gornja kažu *prisidnik* ili *prisilnik*. Don Frane narodne izraze tumači s velikom pažnjom jer uočava (26. studenoga) "veliki chaos u Poljicima, gdje se križa štokavština, štakavština i čakavština", a smatra da razne jezične "forme ... mogu zanimati filologa".²² I radi tog razloga također smatra

²¹ Ivanišević u par pisama moli urednika da mu pošalje knjige etnografskog sadržaja, da vidi kako treba raditi. Uz Lovretićeve "Otok", u nekoliko navrata traži Radićeve "Osnovu" i za sebe i za potencijalne suradnike Akademije.

²² U pismima naglašava leksičke specifičnosti u selima Poljica. Tako npr. piše da "u primorju bez iznimke" govore "njon i još dapače *njun*, a u srednjim Polj. njon i njoj" (26. i 28. siječnja 1904.). Nedosljednosti ga muče. "U istom selu (npr. Sitno-Dubrava-Tugare koji su ... tip govorenja srednjopoljičkog) užasno se mijenjaju forme". Zato prihvaća "dat.loc. *nikoj, njoj*" jer se to "čuje općenitije nego *nikon, njon*" (8. travnja 1904.).

neophodnom izradu geografske karte, pa (21. rujna) javlja da će za to angažirati prof. Koharića, koji dobro poznaje Poljica.²³

Ivanišević se strogo drži Boranićevih uputa i oslanja se na Radićevu "Osnovu", ali dolazi u nepriliku kod "preradbe građiva". Raspored tema nije mogao uskladiti s "Osnovom" Radića i uputama Boranića (7. prosinca). Smatra da opisivanje građe po Radićevoj "Osnovi" dovodi do nužnih ponavljanja, koja je on nastojao izbjeći. Misli da je tekst o ženskoj nošnji dosta potpuno opisan, pa kaže - "ja uistinu ne bih znao što više nadodati. Razlike od mjesta do mjesta dobro su istaknute a tako vrst i boja robe." Konglomerat raznih tradicijskih elemenata stvara mu teškoće u dokumentiranju etnografske građe. To otkriva njegova izjava: "Vjerujte mi, da je "jezik" i "odijelo" najteže opisano u ovoj rađi, nije moguće označiti točno granice, sve je pomiješano u jednom istom selu križa se i govor i kroj odijela". U pismima se vidi da se ni on ni njegovi suradnici nisu slagali s ujednačavanjem poljičkoga govora, prema izabranom tipu u Srednjim Poljicima. To ga zbuñuje u radu, no pokorio se traženju članova Odbora, nastojeći ipak precizirati još žive varijante narodnog izražaja. Ni u Srednjim Poljicima, ističe on, nema stalne forme govora, jer "nešto imaju [iz] gornjega, a nešto [iz] donjega kraja". Stoga on (5. svibnja 1904.) predlaže da se u radu naznači "jema i ima, obično i obišno, nima i neima, ovac i ovaca, puta i puti". Napominje, da književnim jezikom govore oni koji su odslužili vojsku i oni koji su išli u školu. Radi toga je on u nedoumici da li na "jednu mjeru na jedan kalup natjerati te razne forme govora", ili će ih "iznašati u njihovoj različitosti, kako se u puku čuju" (15. svibnja). Odluku je ostavio glavnom uredniku Boraniću.

Don Frane se, na početku svojih zrelih godina, pokazuje kao izvanredno iskusan i savjestan, ne samo u bilježenju i obradi građe, nego i u poslovima oko tiskanja rada. Tu mu očito koristi iskustvo u izdavanju "Pučkoga lista" i suradnja u tiskanju drugih dalmatinskih tiskovina.²⁴ Nastavak te suradnje u jeku poslova oko monografije pokazuje (23. studenoga) molba Boraniću da mu pošalje otisak jednog arka čitavog poglavlja o "Školi", jer kaže da je to obećao "poslati do 10/12 "Narodnom listu" u Zadar koji će [taj dio] odtisnut u svom Božićnem prilogu-".

Ivanišević, uz tehničke stvari,²⁵ brine da se u monografiji ne potkrade nešto nedolično, pa tako doznajemo i za govor simbola. On Boranića upozorava: "na str.

²³ Janko Koharić, tada gimnazijski suplent u Dubrovniku, dva dana iza pisma don Frane (9. listopada 1903.) javlja u Zagreb, da Poljica dobro poznaje i da će izraditi kartu, jer je sličan posao radio i za don Franu Bulića. Već 30. studenoga piše uredniku da mu je drago to "nastojanje oko poljičke povijesti i folklore", da će kartu ubrzo "poslati don Franu ... da je on pregleda". No karta još (26. siječnja 1904.) nije potpuna pa će Ivanišević s Koharićem na ljeto "obaći Poljica pješice" i dopuniti podatke.

²⁴ Pisao je poučne knjižice, a u splitskim novinama i posebno u "Pučkoj prosvjeti" uz uvodnike piše članke o korisnim novostima u privredi, o običajima, o gajenju pamuka, o znamenitim ljudima iz naše prošlosti. Putopisima je želio upoznati čitatelje s prirodom i životom u drugim krajevima, smatrajući da im time širi kulturni horizont. V. izbor etnografskih radova don F. Ivaniševića u ovom broju Ethnologice Dalmatice.

²⁵ Brine npr. o nabavi klišea iz Pavićeva rada "Poljica", (iz sarajevskog "Vjesnika"), koji bi odgovarali za njegov rad. Oni su bili vlasništvo Bosanske vlade, ali saznaje da bi se mogli dobiti posredstvom Koste Hörmana, sakupljača epske poezije. Vidi knjigu Đenane Buturović o K. Hörmanu i bosanskoj epici (Sarajevo, 1980).

32 ona ruka /kažiprst/ mora se *svakako ispustit* ... Ono ne znači ruka, nego *rog*, što se smatra uvredljivo", ali "povitu ruku ... kada se stiska komu ruka, neka ostave, ... a onako sa prstom podnipošto". Don Frane stalno sadržaj dopunjuje. Tako javlja da je od staraca saznao za glagoljicu da - "Nikako drugačije ne zovu staro poljičko pismo /azbukvica/ nego *glagoljački*, za cirilicu ne čuje se o starim knjigam" (10. prosinca).

U sedmoj godini zapisivanja građe i četvrtoj godini pisanja monografije, u kojoj kompletno obrađuje život i običaje Poljica, Ivanišević je ušao u završnicu rada. Sada se u pismima uredniku očituju dogovori o korigiranju otisaka i nastojanje da se dio sadržaja ne ponavlja. "Ovih dana", opet piše don Frane (9. ožujka 1905.) "namjerio [sam] se na dobra pripovjedača, koji mi [je] kazao pjesmicu o Božiću i blagdanim". Slijedećim pismom (15. ožujka) šalje mnogo novih podataka za dopunu tekstu o Božiću ispričavajući se uredniku što kasni sa tekstom. I u slijedećim pismima don Frane napominje da ima još novoga gradiva, za koje je svjestan, da radi obima, ne može ući u dotadašnji kompleks, pa ga namjerava kasnije na drugome mjestu obraditi. Tako npr. on na pitanje o ribarenju (20. svibnja) javlja - "u Poljicima neima ribara uprav od zanata, to su težaci", koji se samo usput bave ribolovom. Međutim, smatra da bi se moglo skupiti nešto više podataka o pravnim običajima i to u Srednjim Poljicima, u koja tada on nije mogao poći. Također, (28. svibnja) javlja da "O dodolam i prporušam neima ni spomena". Uz ostalo, sakupio je dosta šaljivih i duljih pjesmica, rugalica, pripovijetki, zagonetki, legendi i vjerovanja, pa ga i samog čudi "pun naramak novoga rukopisa". Dva pisma (26. i 28. studenoga) 1905. godine pokazuju da Ivanišević uz korekture teksta šalje nove dopune i obavijesti.²⁶ Dne 3. prosinca iste godine urednik Boranić je na sjednici Odbora izvijestio - "Svršena su *Poljica*", i da je to "prvi put da je *sve* po osnovi prikazano!"²⁷ Posljednje pismo (10. lipnja 1906.) Ivaniševića, koje se odnosi na monografiju "Poljica", pokazuje da je knjiga, tiskana iste godine nakon posljednjega nastavka u "Zborniku", pobudila veliki interes. Ivaniševićeva pisma uredniku odražavaju njegov odnos prema kulturi naroda iz kojega je izrastao. Kao obrazovan čovjek on je u prijateljskoj prijepisci, kakvu je imao s urednikom Boranićem, koristio domaće riječi kao npr. *toprag* (prag), *rađa* (radnja), i narodne pozdrave - *zdravi, veselo!* Riječi je često završavao na "n", nije pisao pomoćne glagole i zamjenice, ujedno koristio se domaćim govorom!

Urednik Boranić je s Ivaniševićem kao glavnim autorom djela dogovarao sadržaje poglavlja i rokove, selektirao fotografije, birao stil jezika, tj. dijalekt. Don Frane je sam birao kazivače, a iz pisama se vidi da su to većinom bili "starci". Mnogo rjeđe je koristio mlađe ljude i žene. Taj prioritetni kriterij za izbor kazivača bio je u skladu s tadašnjim patrijarhalnim normama ponašanja po kojima je on kao svećenik morao kontaktirati sa sebi ravnima u vlastitoj tradicijskoj kulturnoj sredini. Putem njih on saznaje podatke o onom profilu kulture u kojemu je sam odgojen, a koji je smatrao vrijednim prezentantom visoke kvalitete moralnih normi. Garanciju vjerodostojnosti iskaza nastojao je postići kroz ponavljanje kontakata s

²⁶ Piše: "1/ Junačkih pisama samo ukratko kazao sam sadržaj ..., 2/ Porugašice šaljem 2-3", jer ga je iznevjerio kazivač. "3/ Koju *pričicu* i *gatu* nastojat ću sakupiti čim prije", a uz to šalje i dosta dopune već ranije poslanoj građi. Nakon dva dana šalje još "rukocrt za nadopunjak", jer gatanja mora još rasporediti, a "o *junacima* (hajducima)" i pričama navodi da se sasvim malo čuje.

²⁷ D. Boranić, Ostavština, rukopis ONŽO HAZU, sign. SZ 125 a - sjednice Odbora za NŽO od 1904-1916. god., sjednica od 3.12.1905. ad C) Zbornik.

istim ljudima, te kontrolnim ispitivanjem raznih kazivača. Tu je metodu rada sam dokučio zahvaljujući svome svećeničkom iskustvu i poznavanju psihologije svojih župljana. Profil kazivača u skladu je s njegovim intimnim patrijarhalnim naslijeđem i stavovima u okvirima vlastite socijalne kulture.

Vrijednost monografije je u kontrolirano istinitim podacima sa cijeloga prostora regije, među kojima su navedene specifične varijante u pojedinim manjim teritorijalno-društvenim sredinama. U Srednjim je Poljicima kompleks tradicijskih oblika života do tada bio najviše sačuvan. Radi toga je don Frane nužno prihvatio odluku da piše dijalektom toga predjela. Izbor jednoga jezičnog izričaja, za opis kulture na cijelom području Poljica bila je, po mišljenju tadašnjih lingvista nužnost, iako se o tim pitanjima i kasnije raspravljalo.²⁸ Ivanišević ipak gdje god može označava i varijante govora, što danas čini vrijednu leksičku građu, koju nalazimo i u njegovim pismima. Ovaj način rada vjerodostojno dokumentira i jezičnu stranu kulturne baštine Poljica.

Ivanišević je bio veoma kritičan prema sebi samome i svojim suradnicima upravo zato što je bio svjestan značaja toga rada. I po završetku pisanja monografije nastavio je objavljivati napise dokumentarnog i prosvjetiteljskoga karaktera. Širu javnost stalno je upoznao s pojedinim aspektima kulture sela.²⁹ Kontaktirao je s gotovo svim istaknutim intelektualcima svoga vremena, pogotovo u Dalmaciji. Za svojih čestih boravaka u Splitu Ivanišević je bio u vezi i sa osnivačem i prvim direktorom današnjega Etnografskog muzeja u Splitu ing Kamilom Tončićem. Na to ukazuje činjenica da je njegov napis pod naslovom: "Narodna nošnja u Poljicima" bio objavljen već 1913. godine, u prvome broju "Koledara Pokrajinskog muzeja za narodni obrt i umjetnost u Splitu" (s. 31-34). Nakon toga on 12. lipnja 1913. godine, pismom javlja Tončiću, da će se vrlo rado odazvati pozivu i "poslati koju malu stvarčicu" za Koledar. Očito je, da on ima još neobjavljene prikupljene građe, jer u nastavku piše: "Pošto mislite iznašati i članke o narodnim običajima, bilo bi mi sasvim zgodno da opišem "Pirovanje u Poljicima" ... U tom opisu mogu se posebno osvrnuti na odijela, tkaninu, kroj, boju i t.d. ...". Ivanišević smatra, da bi se uz njegov članak mogla dati i slika "Svatovi u Poljicima", koju je očito s nešto "raznovrsnih slika i nošnja iz Dalmacije" posudio Tončiću kako bi Koledar bio zanimljiviji širem čitateljstvu.³⁰

²⁸ Sve do šezdesetih godina 20. stoljeća pitanje da li građu o kulturi sela pisati lokalnim dijalektom ili književnim jezikom pobuđivalo je rasprave. U Odboru za narodni život i običaje JAZU dilema je riješena, na zadnjoj sjednici pred ljetu 1959. godine. Dr. Milovan Gavazzi i akademik Branimir Gušić elaborirali su svoje stavove za pisanje dijalektom, odnosno književnim jezikom. Većina članova Odbora odlučila se za književni jezik kao lakše razumljiv korisnicima, ali je odlučeno da se pojedine riječi i citati unose lokalnim izrazima, kako bi se sačuvala leksičke vrijednosti. - Zapisnici sjednica ONŽO JAZU, god. 1959.

²⁹ Ivanišević je, naročito u "Pučkoj prosvjeti" kritizirao pomodarstvo djevojaka i žena. No poticanjem preseljavanja uz more i organizacijom parobrodarstva, zadrugarstva i drugim akcijama i sam je pridonosio promjeni privređivanja i unošenju novina u dotad očuvani tradicijski život poljičkog sela. Između ostaloga pisao je u Pučkoj prosvjeti i u Novom dobu o Splitu kao narodnom gradu i njegovim vezama s okolinom. V. prilog o njegovim etno-napisima.

³⁰ Silvio Braica: *90 godina Etnografskog muzeja Split*, Izdanja Etnografskog muzeja Split, Split, 2000, - Koledar Pokrajinskog muzeja..., str. 13-14 i 45-46; - Navedeni Ivaniševićev rad nije tiskan u Koledaru. O razlozima nemamo podataka,

Ivanišević je bio impozantna ličnost i poštovana osoba silne energije i široka interesa, koji ga je vodio i u političke sfere. Ali u tome je uvijek visoko isticao i cijenio kulturna dostignuća vlastita naroda, koristeći ih za očuvanje njegova nacionalnog identiteta.

Ivaniševićeva monografija uvijek će biti dragocjeni dokument o tradicijskoj kulturi na početku 20. stoljeća u tome dijelu srednje Dalmacije.³¹ Svrstavamo je među najbolje prikaze običaja i života na selu u vrijeme kad su Poljica, susjedno priobalje i planinsko zaleđe proživljavali velike političke, ekonomske, socijalne, jezične i kulturne promjene.

Osim monografije "Poljica" još jedna etnografska monografija obogaćuje naše spoznaje o životu na dalmatinskim prostorima. Od Ivaniševića trinaest godina mlađi, fra Silvestar Kutleša je tridesetak godina kasnije privodio kraju pisanje monografije "Život i običaji u Imockoj krajini". To je vrijeme neposredno pred Drugi svjetski rat, kad su ponovno krize zavladaile i ovim dijelom svijeta. Tada je i Akademiji nestalo donatora a s njima je ponestalo i sredstava za izdavačku djelatnost, pa je Kutlešin rukopis, iako tada prihvaćen za tisak mogao biti objelodanjen tek nakon 55 godina.³² Fra Silvestar je također bio vrlo obrazovan, franjevac koji postiže vrlo visoko zvanje definitora Provincije Presvetog Otkupitelja. U Imotskoj krajini je, i kao župnik u Runovićima, proveo veći dio života. Kao i don Frane i Kutleša je bio vezan za svoj rodni kraj, no tek kad je već bio zašao u zrelu životnu dob posvetio se opisivanju kulturne baštine. Počeo je pisati sa punih 48 godina, a završio je monografiju u 61. godini života, nakon 13 godina rada. Na opisivački rad ga je potaknuo nešto mlađi fra Stanko Petrov, koga je Kutleša veoma cijenio, a koji je uočio da je fra Silvestar izvanredno dobar poznavalac domaće kulture. Poticaj za takvo podrobno opisivanje dala mu je i opća atmosfera u polariziranim društvenim klasama. Visoki slojevi društva su seosku kulturu uzdigli i u sferu interesa kulturnih institucija, koje su je koristile kao argument za ostvarivanje nacionalnog političkog cilja. Fra Silvestra je u tom radu također vodilo domoljublje, ali u to vrijeme u njegovu zavičaju proces odnarođivanja nije bio primarna opasnost.

Ivaniševića su na zapisivanje etnografske gradje direktno potakla politička zbivanja na našoj obali Jadrana na prijelazu u 20. stoljeće. On već sa 33 godine želi svijetu i domaćoj javnosti ukazati na vrijednosti vlastite kulturne baštine, želi potaknuti osvješćivanje hrvatskog nacionalnog bića i očuvanje te kulture.

osim pretpostavke da su ga u radu omele njegove obaveze u političkim tijelima. Da Ivanišević nastavlja kontakte s Etnografskim muzejem u Splitu pokazuju dva članka tiskana u njegovoj "Pučkoj prosvjeti" br. 7, 1922. godine. U jednom anonimni autor piše o Kamilu Tončiću, a u drugome Stjepan Roca, suradnik Muzeja, piše o Narodnom muzeju u Splitu, kako se današnji Etnografski muzej tada zvao

³¹ Zapisivači etno-gradje tražili su savjete od Ivaniševića, pa se npr. Ivan K. Ostojić iz Prijedora u prijepisci s Boranićem (1. travnja 1936.) poziva na savjete koje je svojedobno dobio od don Frane (rkps. arhiva ONŽO HAZU, sign. 102, fasc. e/2 bilj. 37). Pavlina Bogdan-Bijelić, iznosi Boraniću želju da se njezin rad o vezovima i običajima u Konavlima tiska po uzoru na Ivaniševićeva "Poljica" (v. njezino pismo 10. ožujka 1924. u arhivi ONŽO HAZU sign. 102).

³² Vesna Čulinović-Konstantinović: Etnografski rad fra Silvestra Kutleše i njegovo mjesto u kulturi Hrvatske, u: *Fra Silvestar Kutleša, Život i običaji u Imockoj krajini*, Imotski, 1993, str. 5-16.

Intenzivno radi svih 9 godina, ali zadnje tri godine sve vrijeme izvan svoga pastoralnog rada posvetio je pisanju monografije.

Direktno ili indirektno obje su monografije, iako radene u različita povijesna vremena, bile dijelom potaknute i političkim motivima. Oba autora ovih djela u ispitivanju su se koristila pitanjima iz Radićeve "Osnove", ali su građu dopunjavali svojim podpitanjima. Oba autora su gotove tekstove pojedinih manjih tematskih cjelina naknadno uređivali po slijedu Radićevih tema.

Pristup prikazivanju građe i Ivanišević i Kutleša su imali istovjetan. Oba se odlučuju za detaljan opis jedne društvene grupacije putem čijih će kulturnih sadržaja prezentirati cijelu svoju regiju. Kod Ivaniševića su to Srednja Poljica, a Kutleša je težište stavio u Runoviće kao centralno naselje. I jedan i drugi su bili autoriteti u svojim društvenim sredinama, lako su pridobijali kazivače kojima je u većini slučajeva bila čast da surađuju u tome poslu. Zahvaćali su kulturu svoga vremena koja je težište imala na zrelim oblicima tradicije, opstalim do toga doba. Međutim, tada su se već ponovo događale kompleksne promjene. Oba su dobro poznavala kulturnu baštinu svoga kraja i prema njoj su se odnosili s poštovanjem, pa stoga i nisu bili pristaše promjena koje su urastale u postojeći kulturni milje.

Kutleša nije imao tako intenzivnu prijepisku s urednikom Boranićem, ali je izvjesno da je tridesetih godina od njega dobio Radićevu "Osnovu" kao pomoć i uzorak za rad. Očito po dogovoru s njim on cijeli tekst rada piše u dijalektu kraja. Naznačivao je, kao i Ivanišević, samo specijalne različite izraze koji su bili karakteristični u govoru drugih sela Imotske krajine. Poštivao je time stav Radića, jer se fra Silvestar, kao profesor hrvatskoga jezika, za razliku od Ivaniševića, u svakodnevnom komuniciranju u pravilu služio književnim jezikom. Rad s kazivačima svaki od njih vršio je na svoj način, ali obojica su u konačnom ishodu utvrdila vjerodostojne podatke. Don Frane je očito volio raditi s nekoliko starijih kazivača slične dobi istovremeno. Odabirao ih je prema njihovu poznavanju života a nastojao je uglavnom da budu iz istog sela. Kontrolu iskaza tim je načinom vršio za vrijeme samoga ispitivanja, jer bi sami kazivači u slučaju različitog stava o pojedinom sadržaju među sobom razvijali diskusiju, a Ivanišević bi zapisivao njihov konačni zaključak. Taj sadržaj koga je većina kazivača prihvatila, bio je samim tim vjerodostojan dokument stanja u tadašnjem vremenu a ujedno je bio i projekcija običajnog ponašanja karakterističnog za bližu prošlost. Razlike u iskazima raznih kazivača pokazuju da su varijante, kao faze neprekidnog procesa transformacija, već bile prisutne u tradicijskim odnosima u raznim dijelovima Poljica. Ivanišević te promjene nije striktno bilježio, jer to od njega nije bilo traženo, a sam, kao amater u tome poslu u kome još nije bilo stručnjaka, nije imao interesa da dokumentira sve novije oblike. Težio je čuvanju dotadašnjih formi života, iako sadržaji njegovih pisama pokazuju postojanje novih odnosa i materijalnih detalja. Broj Ivaniševićevih kazivača nismo mogli utvrditi. On ih nije imenovao, jer je vlastitim poznavanjem stvari dopunjavao njihove podatke, a grupne iskaze nije mogao označiti s imenom jednoga od prisutnih.

Fra Silvestar je takodje odabirao kazivače iz raznih sela Imotske krajine, ali je pazio da među njima budu zastupljeni i muškarci i ponešto žena razne dobi. Osim kazivača koji su bili neobrazovani ali bistri seljaci, on je ispitivao i obrazovanije ljude, npr. "banovinskog nadputara" i "ravnatelja" u Imotskom, glavare Zmijavaca i Imotskog, a posebno župnike. Da bi obradio tri stotine tematskih cjelina, ispitao je, uglavnom zasebno, 149 kazivača. Pitanja i podpitanja postavljao je svakome od njih, radeći tako po principu pravoga stručnog intervjua. Bilo mu je važno da detaljno opiše svaku temu. Nastojeći da dokumentira i utvrdi

istinitost svakog elementa tradicije, Kutleša je usmena kazivanja pojedinoga kazivača kontrolirao zasebnim ispitivanjem drugoga o istim temama, a dopunjavao je i dokumentirao dobivenu građu s podacima iz župskih matičnih knjiga.³³ Koristio je uz to i općinske statistike.³⁴ Kutleša je tim pristupom, u skladu sa vremenom u kome je radio i s time što je bio generacijski mlađi, ušao već u red modernijih etnografa. Iako, isto kao Ivanišević, konačni tekst uobličuje sam, za razliku od don Frane, on iza svake pa i najmanje tematske cjeline navodi ime i prezime osobe od koje je dobio podatke, a ne zaboravlja naznačiti ni datum zapisivanja. Te bilješke daju pregled intenziteta njegova rada, a po razlikama u iskazima stječe se i uvid u različitost prisutnih elemenata kulture i života u to vrijeme u Imotskoj krajini. Takav precizan odnos prema etnografskoj građi možemo pretpostaviti da je bio rezultat suradnje s Boranićem, i utjecaj uputa iz Radićeve "Osnove za sabiranje građe". Medjutim, takva preciznost u radu kazuje i o profilu same osobe zapisivača koja time daje garanciju za vjerodostojnost građe. Monografija fra Silvestra pod nazivom "Život i običaji u Runovićim, jednoj župi Imočke krajine" vjerni je dokument zbivanja u navedenom vremenu i to u širem društvenom miljeu od samih Runovića. Uz "Poljica" taj rad ide među najbolje etnografske monografije, koje su neprocjenjivo dragocjeni dokazi kulture sela u Dalmaciji. Fra Silvestar Kutleša je, kao i don Frane Ivanišević prije njega, smatrao da će njegova monografija pomoći gospodi, pogotovo onoj koja je u prvoj generaciji potekla iz naroda, da shvate koliko je važno pomoći tome narodu da svoj život unaprijedi. U četvrtom desetljeću 20. stoljeća, u Imotskoj krajini, tj. u nedalekom zaleđu Poljica kao i početkom stoljeća u Poljicima, još se isticala potreba za školama, za zdravstvenom brigom, regulacijom voda i tvornicama. Nerazvijenost je tu ostala ista kao i u prethodnom stoljeću. Radi toga Kutleša i teške u svojoj župi upućuje kako da unaprijede poljodjelstvo, poboljšaju higijenu, i kao don Frane, on posebno upozorava na čuvanje starih normi obiteljskoga života, morala i međusobnih odnosa. Indirektno tj. posredstvom didaktičnih pouka, i on čitaocu otkriva procese promjena koje su u Imotskoj krajini započele u vremenu pred Drugi svjetski rat. Radi tih polaganih promjena i relativno čvrstog održanja tradicijskog mentaliteta i odnosa bilo je moguće saznati i zapisati oblike dotadašnjeg življenja. Kutleša je to uradio na 776 rukom pisanih stranica.

I u Poljicima početkom 20. stoljeća i u Imotskoj krajini oko polovine stoljeća bila je još svježja usmena predaja i kolektivno pamćenje lokalnih prošlih zbivanja. Bio je prisutan i ponos na vlastitu kulturnu baštinu, a njezino je održanje i reproduciranje bilo u mnogim vidovima socijalne, materijalne i duhovne sfere. I nakon pojave stručnjaka etnologa, kao i do tada javljali su se mnogim napisima

³³ Podatke su mu kazivali župnici iz Ciste, Lokvičića, Lovreča, Podbablja, Poljica, Raščana, Ričice, Slivna i Župe. Time je i njihovim znanjem kontrolno zahvatio cijelovitu regiju.

³⁴ Iz "Stato delle anime" za Runoviće Kutleša u 1836. god. npr. u 172 *vamilje* bilježi 1.130 duša od kojih je bilo 585 muškaraca i 545 žena. Sto godina kasnije, 1935. god. nalazi u 40 plemena, 624 dima sa 3.677 duša, od kojih 1.971 muškaraca i 1.706 žena. Godine 1793/4. navodi doseljenike Bilonjiće, Gavgiće i Lelase, kojih tamo sada više nema, pa time ukazuje na migracione procese koji su se i tu dešavali. Podaci o kućama pokrivenim krovom tj. slamom i *sirčinom*, o crkvama pokrivenim s kamenom pločom, kao i drugi koje Kutleša nalazi u 18. stoljeću, dragocjeni su za utvrđivanje promjena u materijalnoj, ali i drugim sferama kulture sela.

etnografi, laici koji su iz rodoljublja opisivali pojedine segmente narodne kulture. Sretna je okolnost bila da su dva obrazovana svećenika, potekla direktno iz sredina u kojima su proveli većinu života, imali dovoljno energije i motivacije da kompletno, monografski opišu život i običaje svoga kraja. Time su dali dokumentarne priloge za znanstvene analize i komparacije sa kasnijim razvitkom, i sa stanjem i procesima razvitka kulture stanovnika susjednih krajeva. Osim toga oni su novim pokoljenjima Poljičana i Imočana dali mogućnost da upoznaju povijesni razvitak svih oblika življenja i kulture njihovih predaka, koji su bili dio kulturne baštine širega društvenog sklopa Srednje Dalmacije.

MONOGRAPHS ON THE EARLY 20th CENTURY CULTURE OF THE
DALMATIAN FOLK
(Summary)

The “Poljica” and “Imocka krajina” monographs provided a basis for the analysis and evaluation of motives and methods in studying Dalmatian folk culture of the early 20th century.